marife
dini araştırmalar dergisi
Turkish Journal of Religious Studies
cilt / volume: 26 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2026

Medih Temalı Arap Şiirinde Ebû Hanîfe*

Abū Ḥanīfa in Praise-Themed Arabic Poetry

Muhammed Aslanbek
Dr., Serbest Araştırmacı
PhD, Independent Researcher
Konya / Türkiye
mh_darzabi@hotmail.com | https://orcid.org/0000-0003-4726-4719

Article Type / Makale Tipi
Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1338467

Article Information / Makale Bilgisi
Received / Geliş Tarihi: 19.01.2026
Accepted / Kabul Tarihi: 23.06.2026
Published / Yayın Tarihi: 30.06.2026

Cite as / Atıf: Aslanbek, Muhammed. "Medih Temalı Arap Şiirinde Ebû Hanîfe". *Marife* 26/1 (2026) 326-346. https://doi.org/10.33420/marife.1866608

Plagiarism / İntihal: *This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.*

Copyright / Telif Hakkı: *"This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Alıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."*

Ethical Statement / Etik Beyan: ** This article is an expanded and partially revised version of the abstract titled "Abū Ḥanīfa in Arabic Poetry of the Ottoman Period" which was presented orally at the VI. International Maturidism Symposium but whose full text was not published. / Bu makale VI. Uluslararası Matüridîlik Sempozyumunda'nda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan "Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Ebû Hanife" adlı tebliğ özetinin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.*

Medih Temalı Arap Şiirinde Ebû Hanîfe

Özet

Bu çalışma, Arap şiirinde medih temasının ilmi ve ahlâkî temsil üretme işlevini Ebû Hanîfe örneği üzerinden ele almaktadır. Medih, Arap şiirinin en köklü temalarından biridir. Cahiliye döneminde övgü, kabile reisleri ve savaş kahramanları etrafında şekillenmiştir. Bu dönemde medih, daha çok toplumsal statü ve güç göstergesi niteliği taşımıştır. İslâmî dönemle birlikte medhin içeriği değişmiştir. Dünyevî meziyetlerin yanına ilim, takva, adalet ve dindarlık eklenmiştir. Böylece medih, ahlâkî ve dinî değerlerin aktarım aracı hâline gelmiştir. Arap şiirinde bu dönüşümün belirgin örneklerinden biri Ebû Hanife'dir. Şairler onu yalnızca bir fakih olarak ele almamıştır. Onun ilmi derinliği, ahlâkî duruşu ve topluma yön veren şahsiyeti şiirsel söylemin merkezine yerleştirilmiştir. Bu durum, Ebû Hanife'nin şiirde çok boyutlu bir otorite figürü olarak inşa edildiğini göstermektedir. Çalışmada, Ebû Hanîfe hakkında farklı dönemlerde kaleme alınmış medih temalı şiirler incelenmiştir. Bu şiirler Abbâsî, Memlük ve Osmanlı dönemlerine aittir. İnceleme kapsamında yaklaşık yüz elli beyitlik on beş şiir değerlendirilmiştir. Şiirlerin büyük bölümü kaside türündedir. Metodolojik olarak tematik tasnif yöntemi benimsenmiştir. Beyitler, anlam yoğunluğu yüksek örnekler arasından seçilmiştir. Açıklama ve yorumlar, beyitlerin bağlamı dikkate alınarak yapılmıştır. Analiz iki ana başlık altında yürütülmüş olup ilk başlık, Ebû Hanife'nin ilmi kişiliğini konu edinen beyitleri kapsamaktadır. İkinci başlık ise onun faziletini ve ahlâkî şahsiyetini öne çıkaran beyitlerden oluşmaktadır. Bu ayrım, şiirlerdeki vurguların daha net biçimde ortaya konulmasını sağlamıştır. İlmi kişiliğe dair beyitlerde Ebû Hanife'nin ilmi genişlik ve derinlik kavramlarıyla ifade edilmiştir. İlmi, sınırları aşan bir denize benzetilmiştir. Alim ler arasındaki konumu, üstünlük ve öncülük kavramlarıyla dile getirilmiştir. Bazı beyitlerde onun ilmi, ümmete yol gösteren bir nur olarak tasvir edilmiştir. Bu anlatımlar, ilmin yalnızca bilgi birikimi olarak görülmediğini göstermektedir. İlmin rehberlik eden bir güç olduğu vurgulanırken ilmin menşei meselesi de şiirlerde önemli bir yer tutmaktadır. Ebû Hanife'nin ilmi, vahiy ve sahih sünnetle irtibatlı olarak sunulmuştur. Akıl ve kıyas ise bu temelin üzerine inşa edilen unsurlar olarak ele alınmıştır. Kıyas, keyfî bir akıl yürütme şeklinde değil, sistemli ve ölçülü bir yöntem olarak tasvir edilmiştir. Bazı beyitlerde Ebû Hanife'nin kıyası, doğruluğu test edilmiş bir ölçü olarak nitelendirilmiştir. Bu yönüyle Ebû Hanife, fıkhı ilkelere bağlayan kurucu bir imam olarak öne çıkarılmıştır. Şiirlerde ayrıca Ebû Hanife'nin derin meseleleri kavrama yeteneği vurgulanmıştır. Zor konularda başvurulan bir otorite olarak sunulmuştur. Onun basîreti, yüzeysel bilgiden ayrılan bir idrak gücü şeklinde ifade edilmiştir. Bu anlatım, ilmi yetkinliği sezgi ve hikmetle bütünleştiren bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Ahlakî kişiliği konu edinen beyitlerde ise zühd, takva ve güzel ahlâk temel kavramlar olarak öne çıkmaktadır. Ebû Hanife'nin dünya malına mesafeli duruşu özellikle vurgulanmıştır. İlmin ahlâkla tamamlandığı fikri şiirlerde açık biçimde görülmektedir. Bazı beyitlerde ilim ve fazilet birlikte anılmıştır ki bu birliktelik, onun şahsiyetinde bilginin ahlâkî sorumlulukla iç içe geçtiğini göstermektedir. Adalet meselesi de ahlâkî temsillerin merkezinde yer almaktadır. Ebû Hanife'nin zulme karşı duruşu, şiirlerde cesaret ve doğruluk kavramlarıyla ifade edilmiştir. Haksızlık karşısında susmayan bir imam portresi çizilmiştir. Bu yönüyle Ebû Hanife, sadece bireysel erdemlerin değil, toplumsal adaletin de temsilcisi olarak sunulmuştur. Bazı beyitlerde Ebû Hanife'nin şahsiyeti tasavvufî kavramlar üzerinden yorumlanmıştır. Nûr, basîret ve tezkiye kavramları bu bağlamda kullanılmıştır. Bu anlatım, onun ilmi mirasının kalbî arınma ve manevî olgunlukla ilişkilendirildiğini göstermektedir. Böylece Ebû Hanife, şiirde hem zahirî ilimlerin imamı hem de manevî rehber olarak temsil edilmiştir. Sonuç olarak bu çalışma, Ebû Hanîfe hakkında yazılan medih şiirlerinin yalnızca bireysel övgü metinleri olmadığını ortaya koymaktadır. Bu şiirler, ilmi ve ahlâkî otoritenin şiirsel söylem aracılığıyla inşa edildiği metinlerdir. Ebû Hanife'nin şiirsel temsili, mezhep sınırlarını aşan bir kabul alanına işaret etmektedir. Arap şiiri, bu bağlamda dinî otoritenin aktarımı ve meşrulaştırılmasında etkili bir araç olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: *Arap Dili ve Belagatı, Şiir, Medih, Ebû Hanife, Alim.*

Abū Ḥanīfa in Praise-Themed Arabic Poetry

Summary

This study examines the function of the madīḥ theme in producing scholarly and moral representation in Arabic poetry through the example of Abū Ḥanīfa. Madīḥ is one of the most deeply rooted themes in Arabic poetry. In the pre-Islamic period, praise was primarily shaped around tribal leaders and war

heroes and functioned as an indicator of social status and power. With the Islamic period, however, the content of praise underwent a significant transformation. Alongside worldly virtues, values such as knowledge, piety, justice, and religiosity became central. Consequently, madīḥ evolved into a medium for conveying moral and religious values. Abū Ḥanīfa represents one of the most prominent examples of this transformation in Arabic poetry. Poets did not portray him merely as a jurist (faqīh). Instead, his scholarly depth, moral integrity, and socially guiding role were placed at the center of poetic discourse. This representation indicates that Abū Ḥanīfa was constructed in poetry as a multidimensional figure of authority. The study analyzes praise poems composed about Abū Ḥanīfa in different historical periods, specifically the Abbasid, Mamluk, and Ottoman eras. Within this framework, fifteen poems consisting of approximately one hundred and fifty verses were examined. Most of these poems are in the qaṣīda form. Methodologically, a thematic classification approach was adopted. Verses with high semantic density were selected, and interpretations were conducted by considering their literary and historical contexts. The analysis is structured around two main categories. The first focuses on verses that emphasize Abū Ḥanīfa's scholarly personality. The second examines verses highlighting his virtue and moral character. This classification allows for a clearer identification of thematic emphases within the poems. In the verses related to his scholarly persona, Abū Ḥanīfa's knowledge is articulated through notions of breadth and depth. His knowledge is frequently likened to a boundless sea, while his standing among scholars is expressed through images of superiority and leadership. In several poems, his knowledge is depicted as a light guiding the community. These representations suggest that knowledge is not perceived merely as the accumulation of information but as an illuminating and directive force. The origin of knowledge occupies an important place in these poetic depictions. Abū Ḥanīfa's knowledge is consistently linked to revelation and the authentic prophetic tradition. Reason and analogy (qiyās) are presented as elements built upon this foundation. Qiyās is portrayed as a systematic and disciplined method rather than arbitrary reasoning, highlighting Abū Ḥanīfa's role as a founding imam who grounded jurisprudence (fiqh) on coherent principles. In some verses, Abū Ḥanīfa's qiyās is characterized as a tested criterion whose accuracy has been verified. The poems also emphasize Abū Ḥanīfa's ability to comprehend complex issues. He is portrayed as an authority consulted in difficult matters. His insight (baṣīra) is depicted as a faculty that transcends superficial understanding and penetrates the essence of problems, integrating scholarly competence with wisdom. In the verses addressing moral character, asceticism, piety, and noble conduct emerge as central themes. Abū Ḥanīfa's detachment from worldly possessions is particularly emphasized. The poems clearly reveal the idea that knowledge is completed by moral virtue.. In some verses, knowledge and virtue are mentioned together, and this association indicates that, in Abū Ḥanīfa's personality, knowledge is intertwined with moral responsibility. Justice occupies a central place in these representations, and Abū Ḥanīfa is portrayed as an imam who does not remain silent in the face of oppression. His stance against oppression is expressed in the poems through the concepts of courage and rectitude. In this respect, Abū Ḥanīfa is presented not only as a representative of individual virtues but also as a figure embodying social justice. In some verses, Abū Ḥanīfa's personality is also interpreted through Sufi concepts. The notions of nūr, baṣīra, and tazkiya are employed in this context. This mode of representation shows that his scholarly legacy is associated with inner purification and spiritual maturity. Thus, Abū Ḥanīfa is represented in poetry both as an imam of the exoteric sciences and as a spiritual guide. In conclusion, this study demonstrates that panegyric poems written about Abū Ḥanīfa are not merely expressions of individual praise. Rather, they function as discursive texts through which scholarly and moral authority is constructed via poetic discourse. His poetic representation transcends sectarian boundaries and reveals Arabic poetry as an effective medium for the transmission and legitimization of religious authority.

Keywords: *Arabic Language and Rhetoric, Poetry, Madīḥ, Abū Ḥanīfa, Scholar.*

Giriş

Arap şiirinin temel konulardan biri olan medih sözlükte yerginin karşıtı olarak övme, güzel övgü, bir şahsın üstün niteliklerini dile getirme anlamlarına gelir.[1]

1

Arap şiirinde en eski ve en yaygın konulardan biri olarak şairin memduhu iyi ve güzel vasıflarını sanatlı söyleyişlerle yüceltmesidir.[2] Klasik edebî eleştirmenlerin tasnifinde şiirin temel türleri arasında sayılmıştır. Kudâme b. Ca'fer, şiirin dört veya altı ana konusundan birinin medih olduğunu belirtmiş ve övgünün samimi olması gerektiğini, memdûhun akıl, cesaret, adalet ve iffet gibi temel insanî erdemlerle anılmasının daha uygun olduğunu vurgulamıştır.[3] Buna karşılık İbn Reşîk gibi bazı eleştirmenler kişinin soy, kabile, zenginlik ve fizikî meziyetleriyle de övülmesini bu türün kapsamına dâhil etmişlerdir.[4] Medih, insanın fıtrî olarak övülmekten hoşnut olma eğilimiyle doğrudan ilişkilidir.[5] Bu sebeple tarih boyunca farklı toplumlarda taş, papirüs, piramit, mabet ve mezar yazıtlarında övgü unsurlarına rastlanmıştır.[6]

Arap şiirinde ise Cahiliye'den itibaren kasidenin ana bölümlerinden birini oluşturmuştur. Başlangıçta daha çok yapılan iyiliğe karşılık verme, kabileyi yüceltme veya sosyal statü kazanma amacıyla söylenmiştir.[7] Ancak zamanla yöneticilerin bahşiş ve hediyeleri sayesinde şairler için geçim kaynağı hâline gelmiş ve özellikle sultanlar, emirler ve devlet erkânı bu şiirlerin gelişimine katkı sağlamıştır.[8] İlerleyen dönemlerde ise alimlerin de öne çıkan özellikleri şairler tarafından işlenmiştir. Övgü içerikli bu şiirler şairlerin yalnızca memduhu takdir etme gayesine hizmet etmemekte, onun seçkin özelliklerini tarih sahnesine not düşerek gelecek kuşaklara ulaştırma işlevi de üstlenmektedir.[9]

Ebû Hanife, İslâm dünyasında derin saygı gören, mümtaz bir din alim idir. Fıkıh ilmini sistematik bir yapıya kavuşturarak Hanefî mezhebinin esaslarını tesis etmiş ve böylece İslâm hukuk düşüncesinin teşekkül ve gelişiminde öncü bir rol üstlenmiştir. Hayatı boyunca haksız yönetimlere karşı durarak adaleti savunmuş ve ahlaki bir model olmuştur. Yetiştirdiği onlarca öğrenci ve ortaya koyduğu metodoloji sayesinde onun mirası, asırlar boyunca Müslümanların dinî hayatını ve hukuk anlayışını derinden etkilemiştir.[10] Bu bağlamda Ebû Hanife'ye duyulan bağlılık ve hayranlık, Ebû Hanife'nin Arap şiirlerinde sıkça anılmasına yol açmıştır.

[2] Yusuf Sami Samancı, "Şair - Yönetici Bağlamında Arap Şiirinde Medih Teması Üzerine Bir İnceleme", *Disiplinlerarası Sosyal Bilimler Dergisi* 11 (2022), 39.
[3] Kudâme b. Ca'fer Ebû'l-Ferec, *Nakdu'ş-Şi'r* (İstanbul: Matba'atu'l-Cevâ'ib, 1885), 334; Mücahit Küçüksarı, *İbn Hicce el-Hamevî ve Dîvânı* (Konya: Palet Yayınları, 2018), 56.
[4] İbn Reşîk el-Ezdî el-Kayrevânî, *el-'Umde fî mahâsin'ş-şi'r ve âdâbihi ve nakdihi*, thk. Muhammed Muhyi'd-Dîn Abdulhamîd (Kahire: Mim es-Se'âde, 1964), 2/135.
[5] Sirâcu'd-Dîn Muhammed, *el-Medîh fi'ş-şi'ri'l-'arabî* (Beyrut: Dâru'r-Râtibi'l-Câmi'iyye, 1997), 6; İzzettin Bilgehan, *Yemen Arap Edebiyatı Emir San'âni Divanı* (Konya: Palet Yayınları, 2023), 133.
[6] Sami ed-Dehhân, *el-Medîh* (Kahire: Daru'l-Me'ârif, 5. Baskı, 1119), 5-11.
[7] Ali Qasim Mohammed Mohammed, "Ebû Tâlib'in Şiirinin Mevsukiye Meselesi", *Hafîza* 6/1 (2024), 60; Sabriye Mohammadı - Abdullah Esat Bağcı, "Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin el-Kasîdetü'l-Mîmiyyesi: Aidiyet Problemi, Muhteva ve Şekil Özellikleri," *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 7/1 (2024), 294.
[8] Dehhân, *el-Medîh*, 11-12; Muhammed Mahmut Olçun, "Klasik Arap Şiirinde Methiyenin Gelişimi", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2022), 37–57.
[9] Fatih Yavaş, "Arap Şiirinde Hayvanlar İçin Yazılmış Mesiyeler," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 65/1 (2024), 339.
[10] Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanife," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/131-138.

Arap şiirinde Ebû Hanîfe hakkında farklı dönemlerde Abbâsî, Memluklular ve Osmanlı dönemlerinden Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs es-Şâfiî (öl. 204/820), Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saîd el-Merzübânî (öl. 384/994), Ebü'l-Feth Alî b. Muhammed (Ahmed) b. Hüseyn (Hasen) el-Büstî (öl. 400/1010), Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Sa'îd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (öl. 456/1064), Abdulganî en-Nablusî (öl. 1017/1609), Emîr es-San'ânî'nin (öl. 1099/1688), Abdu'l-Gaffâr el-Ahras (öl. 1290/1873), Ebû Abdirrahmân Abdullāh b. el-Mübârek b. Vâzıh el-Hanzalî el-Mervezî (öl. 181/797), Abdullah b. Alevî b. Muhammed el-Haddâd (öl. 1634/1720) vb. gibi birçok şair tarafınca medih konulu şiirler yazılmıştır. Literatür taraması neticesinde söz konusu şiirlerin muhtevasına yönelik müstakil bir çalışmaya rastlanmamış olması, bu araştırmanın temel hareket noktalarından birini oluşturmaktadır.

Çalışmada Ebû Hanife'ye dair tespit edilen yaklaşık 150 beyitlik 15 şiir incelenmiştir. Söz konusu kasidelerin kahir ekseriyeti kaside[11] türünde olup genellikle İmam-ı Azam'ın benzer özelliklerini ele aldığı için medih temalı şiirlerdeki Ebû Hanîfe tasavvurunu ortaya koymak üzere en iyi temsil eden beyitler seçilmiş ve tematik başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Seçilen örnek beyitler ilgili başlıklar altında açıklanarak tahlil edilmiştir. Bununla birlikte burada dikkate değer bir bulgu da şudur ki Ebû Hanife'nin Arap şiirindeki medih temalarında bu denli yoğun biçimde temsil edilmesi, yalnızca şahsına yönelik takdir duygusunun bir sonucu mudur, yoksa onun ilmi ve ahlâkî şahsiyetini şiir yoluyla örnek bir otorite ve mezhebi referans figürü hâline getirme amacını taşıyan bir stratejinin parçası mıdır? Bu çalışma Ebû Hanife'yi öven şiirlerin sadece birer bireysel övgü metni olmadığı, bilakis belirli bir dinî-sosyal ideali inşa etmede işlevsel rol oynadığı varsayımını irdelemektedir. Şiirsel övgüler tarihsel ve mezhepsel bağlamları içinde incelendiğinde dönemin dinî otorite algısını ve mezhep aidiyetlerini yansıtan stratejik söylemler olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla bu araştırma, Ebû Hanîfe hakkında kaleme alınan medih şiirlerinin, övgü perdesi altında nasıl bir dinî ve ahlâkî otorite inşasına hizmet ettiğini ve bu yönüyle edebî tür olarak ne tür bir tarihsel ve epistemolojik anlam taşıdığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, edebiyat aracılığıyla dinî otoritenin ifade edilişi ve meşrulaştırılışı üzerine önemli bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

1. Ebu Hanife'nin İlmi Kişiliğini Yücelten Beyitler

İlim, Arap şiirinde methe konu olan en önemli temalardan biridir. Kudâme b. Ca'fer (öl. 337/948) bir kişide bulunması gereken övgüye değer hasletlerin akıl, iffet, cesaret ve adalet olduğunu belirtmiştir. Bunların alt başlıklarına dair açıklamalarda bulunan İbn Reşîk (öl.456/1064), ilmi akıl faziletinin kapsamına dahil etmiştir.[12] Bu bağlamda Ebû Hanîfe hakkında kaleme alınan şiirlerde de onun de-

[11] Kaside, en az yedi beyitten oluşan, vezin ve kafiye açısından uyumlu, belli konuları bir düzen içerisinde anlatan bir şiir türüdür. Bkz. Abdullah Esat Bağcı, *Ebu'l-Bahr el-Hattî ve Şiirleri* (Konya: Palet Yayınları, 2024), 159-160.
[12] Kayrevânî, *el-'Umde*, 2/132.

rin anlama melekesi, alim kimliği ve ilminin kaynağına ilişkin vurgular dikkat çekmektedir. Bu bölümde, ilgili beyitler ele alınarak Ebû Hanife'nin şiirlerde nasıl tasvir edildiği ve ilminin nasıl yüceltildiği ortaya konulacaktır.

1.1. Ebû Hanife'nin İlmi Otoritesi ve Alimler Arasındaki Konumu

Ebû Hanîfe ilmiyle hem çağını hem de sonraki nesilleri derinden etkilemiş, görüşleri geniş bir coğrafyada kabul görmüş bir alimdir. Örneğin İmam Şâfiî bir şiirinde Ebu Hanife'yi, bütün İslâm beldelerini şereflendiren büyük bir alim olarak yüceltmektedir. Onun verdiği hükümler ve fıkıh ilmindeki derinliği kutsal metinlere benzetilerek ilminin sağlamlığına vurgu yapılmakta, Doğuda ve Batıda benzeri bulunmayan eşsiz bir alim olduğu ifade edilmektedir.[13] (Vâfir)

لَقَدْ زَانَ الْبِلَادَ وَمَنْ عَلَيهَا إمامُ المُسْلِمينَ أَبُو حَنِيفَةَ

بِأَحْكَامٍ وَآثَارٍ وَفِقْهٍ كَآيَاتِ الزَّبُورِ عَلَى الصَّحِيفَةِ

فَمَا بِالمَشْرِقَينِ لَهُ نَظِيْرٌ ولاَ بِالمَغْرِبَينِ وَلاَ بِكُوفَةِ

فَرَحْمَةُ رَبِّنَا أَبَداً عَلَيْهِ مَدَى الْأَيَّامِ مَا قُرِئَتْ صَحِيفَةُ

Şehirleri ve üzerindekileri süsleyen, Müslümanların imamı Ebu Hanife'dir.

Hükümleri, eserleri ve fıkhıyla, Zebur'un sahifelerdeki ayetleri gibidir.

Ne Doğuda ne Batıda ne de Kufe'de, ona denk bir kimse bulunmaz.

Rabbimizin rahmeti onun üzerine olsun, günler geçtikçe ve sahifeler okundukça.

Ebû Hanife'nin ilmi otoritesi ve ilminin genişliği el-Ahras'ın aşağıdaki beytinde kapı ve çağlayana benzetilerek övülmektedir. Bu övgüde kapı, Ebû Hanife'nin ilimde otorite olmasını simgelerken çağlayan ifadesi ilminin genişliğine vurgu yapmaktadır.[14] (Kâmil)

هَذَا مِدَادُ الْعِلْمِ هَذَا بَابُهُ إنَّ الْعُلُومَ بِصَدْرِهِ تَتَفَجَّرُ

İşte bu ilmin kaynağı ve kapısıdır. İlimler göğsünden çağlayan gibi fışkırır.

el-Ahras'ın bir diğer beytinde Ebû Hanife'nin ilmi, ümmete yol gösteren bir ışık olarak tasvir edilmiştir. Şair, onun ilmini hidayetle eş değer kılarak onu arka-

[13] Ebû Abdillah Muhammed b. İdris es-Şâfi'î, *Dîvânu'l-İmâm'ş-Şâfi'î*, thk. Ömer Faruk et-Tabbâ' (Beyrut: Şeriketu Dâri'l-Arkam, ts.), 88-90.

[14] es-Seyyîd Abdulgaffar b. Abdulvahid b. Veheb el-Mevsulî, *Dîvânu'l-Ahras*, thk. el-Hattât Velîd el-Azamî (Kuveyt: Mu'essestu Câ'izeti Abdi'l-Azîz Se'ûdi'l-Bâbitîne li-İbdâi'ş-Şi'r, 2008), 48.

sından gidilmesi gereken bir lider olarak takdim etmektedir.[15] (Kâmil)

يَا قُدْوَةَ الْإِسْلَامِ يَا عَلَمَ الْهُدَى إِنَّ الْهُدَى مِنْ نُورِ عِلْمِكَ يَظْهَرُ

Ey İslam'ın önderi, ey hidayetin sancaktarı, şüphesiz hidayet senin ilminin nurundan yayılır.

Abdullah İbn Mübarek, Ebû Hanife'yi ümmeti koruyan ve ilmin sürekliliğini sağlayan bir etken olarak öne çıkarmıştır. Onun engin bir denize benzetilen bilgisi, derinliği ve sınırsızlığıyla alimler ve halk nezdinde güvenilir bir kaynak hâline gelmiştir. Bu yönüyle Ebû Hanife, ilmi önderliği ve ilmin yayılmasına sağladığı katkılar sayesinde bir kahraman olarak yüceltilmiştir.[16] (Vâfır)

فَرَدَّ شَمَاتَةَ الْأَعْدَاءِ عَنَّا وَأَفْشَى بَعْدَهُ عِلْمًا كَثِيرَا

رَأَيْتُ أَبَا حَنِيفَةَ حِينَ يُؤْتَى وَيُطْلَبُ عِلْمُهُ بَحْرًا غَزِيرَا

(Ebû Hanife) düşmanların sevincini bizden geri çevirdi ve ondan sonra çokça ilim yaydı.

Ebu Hanife'ye başvurulduğunu ve onun engin deniz olan ilminin talep edildiğini gördüm.

et-Tusî el-Esved (öl. 254/868) ise Ebû Hanife'yi överken onu yalnızca tek başına ilimde bir otorite olarak göstermeyip Tâvûs (öl. 106/725)[17], İbn Sîrîn (öl. 110/729)[18], Mekhûl (öl. 112/730)[19] ve 'Atâ (öl. 114/732)[20] gibi tâbiîn alimlerinin devamı olan ilmi silsileye dahil ettiği görülmektedir. Ayrıca bütün bu alimler arasında re'y konusunda Ebû Hanife'nin karşısında boyunların eğildiği ifade edilerek onun fıkıhtaki ilmi otoritesi vurgulanmaktadır.[21] (Basît)

[15] Mevsulî, *Dîvânu'l-Ahras*, 49.
[16] Kadı Ebu Abdillah Hüseyn b. Ali es-Saymeri, "Ahbaru Ebî Hanîfe ve Ashabihi," *Alemu'l-Kutub*, 2. Baskı (Kahire: 'Alimu'l-Kütub, 1985)89-90.
[17] Ebû Abdirrahmân Tâvûs b. Keysân el-Hemdânî el-Yemânî el-Havlânî el-Himyerî, bkz: Abdullah Kahraman, "Tâvûs b. Keysân," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/ 185-186.
[18] Ebû Bekr Muhammed b. Sîrîn el-Basrî, için bk: Ahmet Yücel, "İbn Sîrîn," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/358-359.
[19] Ebû Abdillâh Mekhûl b. Ebî Müslim Şehrâb b. Şâzel es-Şâmî ed-Dımaşkī el-Hüzelî için bk: Eyyüp Said Kaya, "Mekhûl b. Ebû Müslim," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*(Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/552-553. Ez-Zühri, kendi döneminde dört büyük alim bulunduğunu belirtmiş ve bunlardan biri olarak Mekhûl'ü zikretmiştir. Bk: Muhammed Abdurrahim, *el-'İlmu fi'ş-Şi'ri'l-Arabî* (Beyrut: Dâru'r-Râtibi'l-Câmi'iyye, 1999), 14.
[20] Ebû Muhammed Atâ b. Ebî Rebâh Eslem el-Kureşî, için bk: İsmail Cerrahoğlu, "Atâ b. Ebû Rebâh," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/35-36.
[21] Saymeri, *Ahbaru Ebî Hanîfe ve Ashabihi*. 90.

الْفِقْهُ مِنَّا إِنْ أَرَدْتَ تَفَقُّهَا وَالجُودُ وَالْمَعْرُوفُ لِلْمِنْتَابِ

طَاوُسٌ مِنَّا وَابْنُ سِيرِينَ الَّذِي جَمَعَ التُّقَى وَالْعِلْمَ وَالآدَابَ

وَأَخُوهُمُ الْمَكْحُولُ يُعْرَفُ فِقْهُهُ وَعَطَاءٌ مِنَّا لَيْسَ بِالْكَذَّابِ

وَالْعَالِمُ الْبَصْرِيُّ مِنَّا فَاعْلَمُوا فَضْلُ الرِّجَالِ بِعِلْمِ كُلِّ كِتَابِ

وَإِذَا ذَكَرْتَ أَبَا حَنِيفَةَ فِيهِمْ خَضَعَتْ لَهُ فِي الرَّأْيِ كُلُّ رِقَابِ

عُلَمَاءُ قَدْ وَثَقَ الأَنَامُ بِفِقْهِهِمْ مَا فِيهِم يَوْمَ الْقَضَاءِ بِمُجَابِ

فِي كُلِّ مُشْكِلَةٍ وَكُلِّ قَضِيَّةٍ فِيهِمْ ذَوُو التَّفْسِيرِ وَالْأَلْبَابِ

Eğer fıkıh öğrenmek istersen, bizdedir fıkıh. Cömertlik ve iyilik de bize yönelenler içindir.

Tavus bizdendir, İbn Sîrîn de, ki o takvayı, ilmi ve edebi bir araya getirmiştir.

Kardeşleri olan Mekhûl'ün fıkhı bilinir, Atâ da bizdendir, yalancı değildir.

Ve Basralı alim de bizdendir. Bilin ki her kitabın ilminde onların fazileti vardır.

Onlar arasında Ebu Hanife'yi andığında, re'yde tüm boyunlar ona eğilir.

İnsanların fıkhi meselelerinde güvendiği alimlerdir onlar. Hüküm gününde onların arasında susturulacak (cevap verilecek) yoktur.

Her müşkül meselede ve her davada, onlar arasında tefsir ve akıl sahibi olanlar vardır.

Abdullah b. Salim et-Teymî, Ebû Hanife'nin görüşlerinin toplum nezdinde kabul görüp takip edilmesini onun ilmi otoritesine bağlamaktadır. Şair, *onun ışığı insanlar için parladı* ifadesiyle Ebû Hanife'nin ilmi birikiminin ve fıkhî görüşlerinin bir nur gibi etrafı aydınlatıcı ve yol gösterici niteliğe sahip olduğunu vurgulamaktadır.[22] (Kâmil)

وَالنَّاسُ يتبعُونَ فِيهَا قَوْلَهُ لَمَّا اسْتَنَارَ ضِيَاؤُهُ لِلنَّاسِ

Onun ışığı insanlar için parladığında, insanlar bu hususta onun sözünü takip ettiler.

Sadaka el-Mekâbirî de Ebû Hanife'nin fıkıh ilmindeki eşsiz konumunu över-

[22] Saymeri, *Ahbaru Ebî Hanîfe ve Ashabihi*. 90.

ken Ebû Hanîfe ile fıkhın da öldüğünü söylemektedir. (Remel)[23]

ذَهَبَ الفِقْهُ فَلاَ فِقْهَ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللهَ وَكُونُوا خَلَفَا

مَاتَ نُعْمَانُ فَمَنْ هَذَا الَّذِي يُحْيِيَ اللَّيلَ إِذَا مَا سَجَفَا

Fıkıh gitti, artık sizde fıkıh yok; öyleyse Allah'tan korkun ve onun yerine geçecek halefler olun.

Nu'man (Ebû Hanife) vefat etti; peki, geceler karanlığa büründüğünde o karanlık geceleri ihya edecek kim var şimdi?

el-'Uşârî de Ebû Hanife'nin gerek eserleri gerekse talebeleriyle bıraktığı etkiyle gönülleri aydınlattığını ifade ederek ona olan hayranlığını şu şekilde ifade etmektedir. [24] (Kâmil)

بِأَبِي حَنيفة مَنْ زَكَتْ آثَارُهُ وَعَلَى البَصَائِرِ أَشْرَقَتْ أَنْوَارُهُ

Tertemiz bir ilmi miras bırakan nuru idrakleri aydınlatan Ebû Hanife'ye feda olsun canım!

1.2. Taklitten Hakikate: Ebû Hanife'nin İctihadı

Emîr es-San'ânî, aşağıdaki beyitlerde taklit (körü körüne bağlılık) ile ittibâ (bilinçli takip) kavramlarını karşılaştırmakta ve taklidi yererken ittibayı övmektedir. Şair bu ayrımı temellendirmek için Ebû Hanife'yi örnek bir imam olarak göstermiştir. Onun ilmi tavrı, hakikati akıl ve delil yoluyla araştırmaya dayandığı için, ittibâın özünü temsil eder. Bu yaklaşım, daha sonraki dönemlerde İbn Arabî gibi büyük mutasavvıflarda da yankı bulmuştur. O da müçtehit imamları överken taklit anlayışını eleştirmiştir.[25] es-San'ânî'nin beyitlerinde Ebû Hanife, âbid ve zâhid bir imam olarak, Üveys el-Karanî'ye benzetilerek yüceltilmiştir. Böylece şair, Ebû Hanife'yi körü körüne taklit yoluyla değil ilim, ibadet ve züht çizgisini benimseyerek ona uymanın doğru yol olduğunu vurgular. Ebû Hanife'nin mezhep ve fıkhının takip edilmesi gerektiğini, ancak bunun da idrak, hikmet ve içsel kavrayış temelinde gerçekleşmesi gerektiği savunulmuş olur.[26] (Tavîl)

فَمَنْ قَلَّدَ النُّعمَانَ أَصْبَحَ شَارِبًا نَبِيذًا وَفِيهِ القَولُ لِلْبَعْضِ بَالْحَدِّ

[23] Heytemi, *Hayratu'l-Hisan fi Menakibi'l-İmami'l-A'zam Ebi Hanîfe En-Nu'man*, 157.
[24] Hüseyin b. Ali b. Hasan el-'Uşârî, *Dîvânu'l-'Uşârî,* Ma'hadu'l-Mahtûtâti'l-'Arabiyye, Kahire, kayıt no: 1539. Sıra no: 86547.
[25] Fatih Yavaş, *Şair Olarak Muhyiddin İbnü'l-Arabî* (Konya: Palet Yayınları, 2023), 43-44.
[26] İmâm Muhammed b. İsmail el-Emîr el-Hüseynî el-Kahlânî es-Sen'ânî es-Sen'ânî, *Dâvânu'l-Emîr's-Sen'ânî* (San'a: Mektebetu'l-İrşâd, 2009), 137.

وَمَنْ يَقْتَدِي أَضْحَى إِمَامَ مَعَارِفَ وَكَانَ أُوَيْسًا فِي الْعِبَادَةِ وَالزُّهْدِ

فَمُقْتَدِيًا فِي الْحَقِّ كُنْ لاَ مُقَلِّدًا وَخَلِّ أَخَا التَّقْلِيْدِ فِي الْأُسَرِ بِالْقَدِّ

Kim ki Nu'man'ı (Ebû Hanife'yi) körü körüne taklit ederse şarap içen biri olur ve bu konuda bazıları ona had uygulanmasını söyler.[27]

Kim onu örnek alırsa bilgi imamı olur. İbadet ve zühd konusunda Üveys gibi olur.

Hakikat yolunda bir takipçi (örnek alan) ol ama körü körüne taklit eden olma ve O prangalar içinde esir kalmış taklit ehlini ise kendi haline bırak.

1.3. İlminin Menşei

Bu başlık altında şiirlerde Ebû Hanîfe'nin ilminin dayandığı kaynaklar; vahiy, sahih sünnet, kıyas, ilham ve keşif ekseninde ele alınmakta; söz konusu kaynakların şiirsel söylemde nasıl temellendirildiği ve hiyerarşik bir bütünlük içinde nasıl sunulduğu, açıklayıcı nitelikteki örnek beyitler üzerinden incelenmektedir.

1.3.1. Vahiy ve Sünnet

Ebû Hanife'nin ilminin kaynağı olarak vahiy ve peygamberin sahih sünneti gösterilmektedir. Onun ilmi yöntemi akıl ve kıyasa dayanmakla birlikte, kıyası yalnızca sahih hadis bulunmadığında kullanmasıyla dikkat çeker. Böylece Ebû Hanîfe'nin hem ilmin menşeini ilahî kaynağa bağlayan hem de aklı, delili ve sahih rivayeti esas alan bir alim olarak tasvir edildiği görülmektedir. Bu başlık altında da bu konuya işaret eden beyitler değerlendirilmeye çalışılacaktır.

el-Ahras, aşağıdaki beyitlerde Ebû Hanife'yi, ilmini Hz. peygamberden devralan bir mirasçı olarak yüceltmiştir. Onun sahip olduğu bilginin dış görünüşte güçlü bir anlatım kabiliyetine, derin anlamında ise yumuşaklık ve hikmete sahip olduğunu vurgular. İlminin nebevî kökene dayanması, onu sıradan bir bilgi birikiminden ayırır. Böylece şair Ebû Hanife'yi hem lafız hem de mâna bakımından Hz. Peygamber'in ilminden beslenen bir sürekliliğin temsilcisi olarak tayin eder. İlimlerin onun yanında deniz gibi çağlaması da bu ilahî ve nebevî menşeden doğan zenginli-

[27] Nebîz, sözlükte "atmak, bırakmak" anlamındaki n-b-z kökünden gelmekte olup genel olarak hurma, kuru üzüm, bal, arpa veya buğday gibi maddelerin suya bırakılmasıyla elde edilen içecekler için kullanılmıştır. Fıkıh literatüründe ise özellikle Hanefiler ile diğer mezhepler arasında nebîzin hükmü konusunda görüş ayrılığı bulunmaktadır. Hanefî kaynaklarda hamr ile nebîz arasında ayrım yapılmış; Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre hamr dışındaki bazı nebîz türlerinin sarhoşluk vermeyecek miktarda içilmesi farklı değerlendirilmiştir. Buna karşılık diğer mezhepler çoğu sarhoş eden şeyin azının da haram olduğu ilkesini esas almıştır. Dolayısıyla beyitte Nu'mân/Ebû Hanîfe'yi takip eden kimsenin içki içen kişiyle ilişkilendirilmesi, onun içkiyi mutlak olarak mubah gördüğü anlamına gelmez; klasik fıkıhta tartışılan nebîz meselesine yönelik polemik bir telmih olarak değerlendirilebilir. Bk. Murat Şimşek - Eyüp Ertan, "İslam Hukuku Açısından Nebiz ve Helal Gıda Tartışmaları", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 46 (Aralık 2025), 81-107.

ğin sembolüdür.[28] (Kâmil)

وَلَقَدْ وُرِثَتْ عَنِ النَّبِيِّ عُلُومُهُ قَدْ رَاقَ مَنْظَرُهُ وَرَقَّ الْمَخْبَرُ

فَجَرَتْ لَدَيكَ فَإِنَّمَا هِيَ أَبْحَرُ جِئْنَاكَ فِي ثَوبِ النَّبِيِّ مُحَمَّدِ

Onun sahip olduğum ilimler Peygamberden miras alınmıştır, görüntüsü (lafzı) göz kamaştırır, gerçek anlamı ise ince ve zarifitir.

Senin yanında ilimler deniz gibi çağlar. Biz de sana, Hz. Muhammed'in hırkasıyla geldik.

1.3.2. Kıyas

Merzubânî, Ebû Hanife'yi şahsî faziletlerinden ziyade ilminin bir diğer menşei olan kıyas ile yüceltmektedir. Şair, Mısır alimlerinin fıkhın ince meseleleri üzerinden rekabete girişmesini, ictihad düzeyinde bir tartışmanın zemini olarak sunar ve bu noktada Ebû Hanife'nin kıyasının belirleyici unsur olduğunu vurgular. Onun kıyası, rastgele bir aklî çıkarım olmayıp sahih temellere dayanan, isabetli sonuçlar üreten, dengeli bir metottur. Nitekim bu yöntem, bir fakihin işittiğinde hemen kavrayabileceği, doğruluğunu kabul ederek yazılı ilme dönüştürebileceği açıklık ve tutarlılığa sahiptir. Böylece şiir, Ebû Hanife'yi fıkhı ilkelere bağlayan, kıyası sistematik bir usûl hâline getiren ve ilmi standardı belirleyen kurucu bir imam olarak övmektedir.[29] (Vâfir)

إِذَا مَا أَهْلُ مِصْرَ قَايَسُونَا بِآبدةٍ مِنَ الفَتْيَا لَطِيفَه

أَتَيْنَاهُمْ بِمِقْيَاسٍ صَحِيحٍ مُصِيبٍ مِنْ طِرَازِ أَبِي حَنِيفَه

إِذَا سَمِعَ الْفَقِيهُ بِهِ وَعَاهُ وَأَثْبَتَهُ بِحِبر فِي صَحِيفَه

Mısır'ın alim leri bizimle, fıkhın ince bir meselesine dair bir fetvayla yarışmaya kalksalar,

Biz onlara Ebû Hanife'nin üslubundan gelen, doğru ve isabetli bir ölçü (kıyas) getiririz.

Bir fakih bunu işittiğinde hemen kavrar ve doğruluğunu bir sahifeye mürekkeple geçirip kayda bağlar.

Abdullah İbn Mübarek'in aşağıdaki beytinde, Ebû Hanife'nin ilminin kayna-

[28] Mevsulî, *Dîvânu'l-Ahras*, 49.
[29] Alaeddin Moğlatay b. Kılıç el-Hanefî, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl fi Esmâ'ir-Ricâl*, thk. Muhammed Osman (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2011), 6/208

ğının, naklin yanı sıra derin bir aklî muhakeme ve hikmetli düşünce olduğu vurgulanır. Şair, onun kıyas yapma yönteminin akla dayandığını, aklını ilahî ilimle uyum içinde kullandığını ima eder. Bu ifade, Ebû Hanife'nin ilmini akıldan bağımsız değil, aksine Allah'ın kendisine lütfettiği bir idrak ve basiret nuruyla temellendirdiğini gösterir.[30] (Vâfır)

يُقَايِسُ مَنْ يُقَايِسُهُ بِلُبٍّ فَمَنْ ذَا تَعْلَمُونَ لَهُ نَظِيرَا

Onunla kıyas yapan akla uygun kıyas yapar. Peki siz, onun bir benzerini biliyor musunuz?

Muhammed b. Abdillah b. Salim et-Teymî [?], aşağıdaki beyitlerinde Ebû Hanife'nin ilminin kaynağının teorik akıl yürütmeyle birlikte sahih hadis ve sağlam nakil temeline dayandığı vurgulanır. Şair onun kıyas yöntemini sistemli hâle getiren ilk kişi olduğunu belirterek Ebû Hanife'nin aklı, rivayeti ve delili bir araya getiren bütüncül bir ilmi yapı kurduğunu ifade eder. Bu yaklaşım, onun ilmini hem naklî hem de aklî temellere dayandırmak suretiyle dengeyi koruyan bir kökten beslediğini gösterir.[31] (Kâmil)

وَضَعَ الْقِيَاسَ أَبُو حَنِيفَةَ كُلَّهُ فَأَتَى بِأَوْضَحِ حُجَّةٍ وَقِيَاسِ

وَبَنَى عَلَى الْآثَارِ أُسَّ بِنَائِهِ فَأَتَتْ غَوَامِضُهُ عَلَى الْأَسَاسِ

Kıyas yönteminin tamamını Ebu Hanîfe kurdu. Böylece en açık delil ve kıyası getirmiş oldu.

Binâsını da (sahîh) hadislere dayandırdı ve böylece ilmin en kapalı, en derin ve anlaşılması zor meseleleri bu sağlam temel üzerine oturmuş oldu.

Ebû Abdillah b. Muhammed b. Zeyd [?], beytinde, Ebû Hanife'nin kıyasa başvurma anlayışı açık biçimde ortaya konmuştur. Şair onun kıyası, sahih bir nas bulunmadığında başvurulan ikincil bir delil olarak gördüğünü vurgular. Bu, Ebû Hanife'nin ilmi yönteminde naklin daima aklî çıkarımlardan önce geldiğini, kıyasın ise nassın bulunmadığı durumlarda devreye giren tamamlayıcı bir araç olduğunu göstermektedir. (Recez)

وَأَبُو حَنِيفَةَ لَا يُقَايِسُ عِنْدَنَا إِلَّا إِذَا عَدَمُ الصَّحِيحِ مِنَ الْخَبَرِ

Ebu Hanîfe ise bize göre ancak sahih bir hadis bulamadığında kıyasa başvururdu.

1.3.3. İlham ve Keşif

Tarihe mâl olmuş şahsiyetlerin ilmi kimlikleri, kendilerinden sonra ortaya

[30] Saymeri, *Ahbaru Ebî Hanîfe ve Ashabihi,* 90.
[31] Saymeri, *Ahbaru Ebî Hanîfe ve Ashabihi*. 90.

çıkan farklı fikrî ve dinî fraksiyonlar tarafından çoğu kez ortak bir referans noktası olarak benimsenmiştir. Ebû Hanife'nin konumu da bu duruma uygun bir örnek teşkil etmektedir. Bu bağlamda tasavvufî kimliğiyle temâyüz eden en-Nâblusî'nin Ebû Hanife'yi bir mezhep imamı olmasının ötesinde kâmil bir mürşid olarak değerlendirmesi de söz konusu olgunun dikkat çekici bir tezahürüdür. en-Nâblusî'nin tasavvufi öğretide en muteber bilgi kaynaklarından biri olarak kabul edilen ilm-i ledünnîyi Ebu Hanife'nin ilmine kaynak olarak göstermesi de bu noktada oldukça dikkat çekicidir. Nitekim şair Ebû Hanîfe için yazdığı bir şiirinde kendisini de konuyadahil ederek Ebû Hanife'nin sahip olduğu ilmin doğrudan Allah'ın lütfu olduğuna işaret etmekte, bu bilgiye sahip olanların nefsin karanlığına kapılmayıp aklı kontrol altında tutmasıyla onu Allah'ın bir nuru olarak kullandığını belirtmektedir.[32] (Recez)

إِمَامُنَا هُوَ الْإِمَامُ الْأَعْظَمُ أَبُو حَنِيفَةَ الْفَتَى الْمُقَدَّمُ

نَمْشِي بِهِ فِي حَضْرَةٍ ظَاهِرَةٍ نَحنُ بِهَا لِغَيرِنَا الْمُعَلِّمُ

نَحنُ الَّذِينَ عَقَّلَنَا مِنْ تَحْتِنَا وَعِلْمُنَا مِنَ الْإِلَهِ نَعْلَمُ

وَأَنْتَ عَقْلُكَ الَّذِي عِشْتَ بِهِ فَوقَكَ مَسْدُولٌ عَلَيكَ مُغْرَمُ

وَالعَقْلُ نُورُ اللهِ لَكِنَّ هُو فِي ظُلْمَةِ طَبْعٍ فِيكَ مِنْكَ يَحْكُمُ

İmamız en büyük imam olan, yiğitlerin önde geleni Ebû Hanife'dir.

O'nunla (Ebû Hanîfe ile), apaçık bir 'ḥaḍra'da[33] seyr-i sülûk (rabbani ilim tahsili) yaparız, bu seyr-i sülûk yoluyla elde ettiğimiz ilimle de biz başkalarına muallim oluruz.

Bizler aklımızı kontrol altına aldık ve ilmimizi Allah'tan öğreniyoruz.

Ve sen ise kendisiyle yaşadığın aklın, üzerinde perde gibi asılmış (seni örtmüş) ve seni kendine meftun (gözünü kör) kılmış.

Akıl Allah'ın nurudur ama o, senin tabiatının karanlığında içinden sana hükmediyor.

en-Nâblusî, şiirin devamında Ebû Hanife'nin Allah'ın yolu diye nitelendirdiği Ebu Hanife'nin ilmi anlayışını ince ve zarif bir görüş-yol olarak tasvir eder. Dolayısıyla şaire göre bu ilim, ilahî keşif ve rabbânî tecellilerle elde edildiği için herkesin

[32] Abdulganî en-Nâblusî, *Divân'ul-Hakâ'ik ve Mecmû'ur-Rekâ'ik* (Kahire: et-Teb'atu'ş-Şerkiyye, 1888), 106-107.

[33] Toplu şekilde sufi tarikatlar tarafından yapılan dini törene verilen isim. Bkz. İsmail Ekinci, Tasavvuf Şairi Nablusî ve Şiirleri, Ankara: İksad Publications, 2020, 155.

kolayca kavrayamayacağı derin ve ince bir mahiyete sahiptir. Bu noktada Ebû Hanife'nin ilmi de ilahi hakikatlerle dolu, sezgi ve hikmetle yoğrulmuş bir çizgidir.[34] (Recez)

فَاصْبِر عَلَيْنَا لِنُرِيْكَ مَا نَرَى وَانْظُرْ إِلَى النُّورِ بَدَا يَا مُظْلِمُ

هَذَا صِرَاطُ اللهِ مِثْلَ شَعْرَةٍ دَقِيقَةٍ وَأَنْتَ غُرٌّ أَبْلَمُ

Bize sabret ki sana gördüğümüzü gösterelim. Ey karanlıkta olan, ışığın ortaya çıktığını gör.

Bu Allah'ın yolu, bir saç teli gibi incedir ve sen deneyimsizsin, anlamazsın.

1.4. Derin Kavrayış ve Basiret Sahibi Olması

Şairler Ebû Hanife'yi överken onun özellikle derin meseleleri anlama melekesine sık sık vurgu yapmışlardır. Şairlere göre Ebû Hanife, anlaşılması güç konularda üstün bir idrak ve çözüm gücüne sahipti. Bu özelliği sayesinde o, dinî hükümlerin hakikatini kavramış ve zor meselelerde herkesin başvurduğu bir merci hâline gelmiştir. Bu yönüyle Ebû Hanife, nakli bilen bir fakih olarak anlamın özüne nüfuz eden ve ilmi, sezgiyle birleştiren basiret sahibi bir şahsiyettir.

Aşağıdaki beyitte en-Nâblusî, Ebû Hanife'nin özellikle anlaşılması güç meselelerdeki derin kavrayışına dikkat çekmektedir. Şair, onun zor konuların özüne inme ve hakikati idrak etmedeki üstünlüğünü vurgulayarak Ebû Hanife'yi meseleleri hikmetle çözebilen üstün bir kavrayış gücüne sahipolarak tasvir etmektedir.[35] (Recez)

وَشَيخُنَا الشَّيْخُ الْهُمَامُ الْأَكْبَرُ فِي بَاطِنِ الْأَمْرِ الَّذِي لَا يُفْهَمُ

Bizim şeyhimiz, anlaşılması zor olan işlerin batınındaki (manaların çözümünde) en büyük önder olan (Ebû Hanife'dir).

Abdullah İbn Mübarek, derin kavrayış ve basiretiyle Ebû Hanife'yi ilmi talep edilen engin bir denize benzetir. Özellikle toplumun ileri gelen alimleri karşılaştıkları çetin meseleler karşısında zorlandıklarında, Ebû Hanife'nin basiret ve kavrayış gücüyle bu müşkülleri çözüme kavuşturduğunu vurgular.[36] (Vâfır)

رَأَيْتُ أَبَا حَنِيفَةَ حِينَ يُؤْتَى وَيُطْلَبُ عِلْمُهُ بَحْرًا غَزِيرَا

إِذَا مَا الْمُعْضِلَاتُ تَدَافَعَتْهَا رِجَالُ الْقَوْمِ كَانَ بِهَا بَصِيرَا

[34] Nâblusî, *Divân'ul-Hakâ'ik ve Mecmû'ur-Rekâ'ik*, 106.
[35] Nâblusî, *Divân'ul-Hakâ'ik ve Mecmû'ur-Rekâ'ik*, 106.
[36] Saymeri, "Ahbaru Ebî Hanîfe ve Ashabihi." 91.

Ebû Hanife'ye başvurulduğunu ve onun engin denizler gibi olan ilminin talep edildiğini gördüm.

Zor meseleler, kavmin yiğitleri arasında elden ele dolaşırken o bu konularda derin anlayış sahibiydi.

el-Büstî, aşağıdaki beyitte Ebû Hanife'nin görüşlerini, ince yolları ve zarif yapısıyla hakikate en uygun düşünme biçimi olarak nitelendirir. Şairin "İmam Ebû Hanife'nin görüşü, yolları ince ve zarif bir görüştür" ifadesi, onun fıkhî metodunun derinlemesine kavrayışa dayandığını ve hakikate ulaşmada en dengeli yol olarak görüldüğünü ortaya koyar.[37] (Meczû'u'l-Kâmil)

رَأيُ الإمَامِ أَبِي حَنِيفَةَ رَأيٌ مَسَالِكُهُ لَطِيفَةُ

İmam Ebû Hanife'nin görüşü, yolları ince ve zarif bir görüştür.

2. Ebû Hanife'nin Faziletini ve Ahlaki Kişiliğini Konu Edinen Beyitler

Bu bölümde, Ebû Hanife'nin şahsiyetini övgüyle dile getiren beyitlerin muhtevası ele alınacaktır. İbn Reşîk el-Kayrevânî *el-ʿUmde* adlı eserinde medih sanatının, memduhun gerçek vasıflarına uygun olarak yapılması gerektiğini vurgular. Ona göre övgü, muhatabın makamı ve şahsiyetine yaraşır nitelikte olmalıdır. Örneğin vezir veya kâtip övülürken onun isabetli görüşü, keskin zekâsı, uyanıklığı ve halifeyi müşkül durumdan kurtarmadaki dirayeti gibi hususlara işaret edilmelidir.[38] Bu perspektiften bakıldığında Arap şiirinde Ebû Hanife'ye yöneltilen medihlerin de benzer bir doğruluk ve uygunluk esasına dayandığı görülür. Şairler, onun ilmi derinliği, basireti, feraseti, takvası ve dürüstlüğü gibi şahsiyetinin merkezî vasıflarını öne çıkararak medihte bulunmuşlardır. Böylece övgü, kuru bir yüceltme olmaktan ziyade, Ebû Hanife'nin toplumda temsil ettiği ilim, ahlâk ve dindarlık değerlerini yansıtan birer edebî şahitlik mahiyetini kazanmıştır. Onun ahlaki kişiliği de ilmiyle iç içe geçmiş vaziyettedir.

2.1. İlminin Hikmet, Takva ve Güzel Ahlâkıyla Bütünleşmesi

Ebû'l-Feth el-Büstî, aşağıdaki beyitlerde Ebû Hanife'yi ahlâkî olgunluğu ve manevî derinliğiyle öne çıkan bir şahsiyet olarak yüceltmektedir. Şair, özellikle Ebû Hanife'nin hikmet sahibi, takva ehli ve yüce ahlâklı bir imam olduğunu belirtir. Bu nitelikler, onun ilmi büyüklüğünün sadece bilgi birikiminden ibaret olmadığını bilakis ahlâk, hikmet ve takvayla bütünleşmiş bir ilim anlayışına sahip olduğunu göstermektedir. Böylece el-Büstî'nin, Ebû Hanife'nin şahsında ilmin ahlâkla kemale erdiği örnek bir imam portresi çizdiği görülmektedir.[39] (Meczû'u'l-Kâmil)

[37] Ebû'l-Feth el-Büstî, *Dîvânu Ebî'l-Feth el-Büstî*, thk. Durîyyetu'l-Hatîb (Dımaşk: Matbû'âtu Macmai'l-Lugati'l-Arabiyyeti bi Dimaşk, 1989), 121-122.
[38] Kayrevânî, *el-'Umde fî Mahâsin'ş-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakdihi*, 2/128-135.
[39] Ebû'l-Feth el-Büstî, *Dîvânu Ebî'l-Feth el-Büstî*, 121-122.

رَأيُ الإمَامِ أَبِي حَنِيفَةَ رَأيٌ مَسَالِكُهُ لَطِيفَةُ

لَكِنَّ رَأْيَ الشَّافِعِيِّ نَتَائِجُ السُّنَنِ الحَنِيفَةِ

وَكِلَاهُمَا ذُو حِكَمَةٍ وَتُقىً وَأَخْلَاقٍ شَرِيفَةِ

İmam Ebû Hanife'nin görüşü, yolları ince ve zarif bir görüştür.
Fakat İmam Şâfiî'nin görüşü, sahih sünnetin sonuçlarıdır.
Her ikisi de hikmet sahibidir, takva ile bezenmiş ve yüce ahlâka sahiptir.

2.2. Fazilet ve Ahlakî Olgunluğu

Abdullah İbn Mübarek, Ebû Hanife'nin fazilette ve ahlâkta sürekli bir yükseliş hâlinde olduğunu dile getirir. Her gün artan asalet ifadesi, onun soylu karakterini, vakarını ve yüksek ahlâkî kişiliğini; artmakta olan hayır ise hem iyilik yapma kudretini hem de ilim ve amelindeki bereketi anlatır. Bu iki kavram birlikte, Ebû Hanife'nin faziletinin zamanla olgunlaşan ve derinleşen bir ahlâkî kemal taşıdığını gösterir. Şair, bu betimlemeyle Ebû Hanife'nin şahsiyetinde ahlâkın ilimle birleştiği, faziletin süreklilik kazandığı bir örneklik çizer.[40] (Vâfir)

وَجَدْتُ أَبَا حَنِيفَةَ كُلَّ يَومٍ يَزِيدُ نَبَالةً وَيَزِيدُ خَيرًا

Her gün Ebu Hanife'yi asalet ve hayır olarak yükselirken buldum.

Aşağıdaki beyitlerde el-Ahras, Ebû Hanife'yi faziletin, hidayetin ve takvanın merkezinde yer alan bir ahlâkî kemal örneği olarak yüceltmektedir. Tüm erdemlerin onda toplandığı ifadesiyle ise Ebû Hanife'nin ahlâkının çevresine ışık saçan, insanları ıslah eden bir rehberlik kaynağı olduğunu ifade eder. Şair, Ebû Hanife'ye tabi olanın kazandığını, onu inkâr edenin ise hüsrana uğradığını belirtir. el-Ahras, Ebû Hanife'yi hem ahlâkî kemalin hem de manevi rehberliğin kaynağı olarak takdim eder. Arzular ile takva arasındaki karşıtlık, onun nefsine hâkim olduğunu ve dünyevî isteklere karşı manevî duruşunu koruduğunu gösterir. "Hidayetin, yüceliğin ve övgünün zirvesi" ifadesi ise onun bu yüksek ahlâkı sayesinde insanlara yol gösteren ve örnek alınması gereken bir şahsiyet olarak sunulduğunu ortaya koyar. Böylece el-Ahras, Ebû Hanife'yi takva, hikmet, zühd ve rehberlik vasıflarını şahsında birleştiren, fazilette kemale ulaşmış bir imam olarak resmeder.[41] (Kâmil)

هَذَا الَّذِي أَوفَى الفَضَائِلَ كُلَّهَا فَازَ المُقِرُّ بِهَا وَخَابَ المُنْكِرُ

[40] Saymeri, *Ahbaru Ebî Hanîfe ve Ashabihi*. 89.
[41] Mevsulî, *Dîvânu'l-Ahras*, 49.

هَذَا الْمُنَى هَذَا الْغِنَى هَذَا التُّقَى هَذَا الْهُدَى هَذَا الْعُلَى وَالْمَفْخَرُ

İşte bu, tüm erdemleri en üst düzeyde toplamış olandır. Onu kabul eden kazandı, inkâr eden hüsrana uğradı.

İşte bu, arzuların, zenginliğin, takvanın kaynağıdır. İşte bu; hidayetin, yüceliğin ve övgünün zirvesidir.

2.3. Haksızlık ve Adalete Karşı Tavır Alması

Bu başlık altında Ebû Hanife'nin haksızlık ve adalete karşısında tavrı ve duruşunu konu edinen beyitlerin muhtevasından bahsedilecektir.

Abdullah İbn Mübarek, aşağıdaki beyitte Ebû Hanife'nin adalet merkezli tavrını övmektedir. Zalimler zulümle konuştuklarında dye başlayan ifadesi, haksızlık karşısında susanların aksine Ebû Hanife'nin hakikati cesaretle dile getirdiğini anlatır. Doğruyu söyler ve onu üstün tutardı ifadesi, onun haksızlık ve adalet duygusunun bilincinde, söz ve davranışta tutarlılıkla hareket eden bir imam olduğunu gösterir.[42] (Vâfır)

وَيَنْطِقُ بِالصَّوَابِ وَيَصْطَفِيهِ إِذَا مَا قَالَ أَهْلُ الْجَوْرِ جَورًا

Zalimler zulümle konuştuklarında, (o daima) doğruyu söyler ve onu üstün tutardı.

2.4. Ahlâkın ve Hidayetin Öncüsü Olması

İbn 'Alevî el-Haddâd, Ebû Hanife'yi ahlâkın ve hidayetin öncüsü olarak yüceltmektedir. Onunla anılan Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel gibi büyük imamları da zikrederek bu dört alimi ümmeti doğru yola çağıran hidayet rehberleri olarak tasvir eder. Ancak Ebû Hanife'nin isminin beyitte ilk sırada yer alması şairin gözünde onun fazilet ve ahlâk bakımından öncü bir konuma sahip olduğunu gösterir. Hidayete çağıran imamlar ifadesi, bu imamların haksızlık, adalet ve ahlâkî doğrulukta ümmete yön veren manevi önderler olduklarını vurgular.[43] (Hafîf)

وَأَبِي حَنِيفَةَ الْإِمَامِ وَمَالِكٍ وَالشَّافِعِيِّ وَأَحْمَدَ الْمُمْتَنِعِ

تِلْكَ الْأَئِمَّةُ وَالدُّعَاةُ إِلَى الْهُدَى وَالْحَقُّ مِنْ أَهْلِ الْمَقَامِ الرَّابِعِ

Ebû Hanife, imamların önderi, Mâlik, Şâfiî ve güvenilir Ahmed (b. Hanbel).

İşte onlar, hidayete çağıran o büyük imamlar ve hakka yönelişte dördüncü

[42] Saymeri, *Ahbaru Ebî Hanîfe ve Ashabihi,* 89.
[43] el-Habîb Abdullah b. Alevî b. Muhammedi'l-Haddâdi'l-Alevî, *Dîvânu'l-İmâmi'l-Haddâd* (Beyrut: Dâru'l-Hâvî li't-Tab' ve'n-Neşr, 1423). 443.

makamın sahipleridir.[44]

2.5. Mezhepler Üstü Şahsiyeti

Şairler Ebû Hanife'yi yalnızca bir fıkıh mezhebinin kurucu imamı olarak yüceltmekle yetinmemişlerdir. Örneğin el-Ahras, aşağıdaki beyitte Ebû Hanife'yi bir fıkıh mezhebinin imamı olarak görmesinin ötesinde ilâhî hakikatin tecelli ettiği bir görünüm ve ledünnî sırlara vâkıf bir imam olarak konumlandırmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında onun ilmi otoritesi tasavvufî epistemolojiye eklemlenmekte ve hakikatin zahir yönünü temsil eden ilim ile batın yönünü tebarüz ettiren irfanın, bir çatışmayı değil aksine onun şahsında bir bütünlük oluşturduğu ifade edilmektedir.[45] (Recez)

هَذَا إِمَامُ الْمُسْلِمِينَ وَمَذْهَبُ الْـ ـحقّ الْمُبِينِ وَسِرُّهُ وَالمَظْهَرُ

İşte o (Ebû Hanife) Müslümanların, apaçık hak mezhebinin imamıdır ve o hakkın sırrı ve mazharıdır.

Büstî'nin aşağıdaki beytinde Ebû Hanîfe'ye duyduğu hayranlık açıkça görülmektedir. Şair, "fıkıh yalnızca Ebû Hanîfe'nin fıkhıdır" ifadesiyle onun ilmî otoritesini ve fıkıhtaki üstün konumunu vurgulamaktadır. Aynı beyitte Muhammed b. Kerrâm'ın da övgüyle anılması dikkat çekicidir. Nitekim şair, dini onun anlayışıyla özdeşleştirmekte, devamındaki beyitte ise İbn Kerrâm'a inanmayanları eleştirmektedir. Bu durum, el-Büstî'nin İbn Kerrâm'a ve temsil ettiği itikadî çizgiye olumlu yaklaştığını göstermektedir. Bir taraftan Ebû Hanîfe'nin fıkhî otoritesini yüceltirken diğer taraftan şairin itikadî eğilimlerine dair önemli ipuçları sunmaktadır..[46] (Kâmil)

الفِقهُ فِقهُ أَبِي حَنِيفَةَ وَحْدَهُ وَالدِّينُ دِينُ مُحمَّدِ بنِ كَرامِ

إنَّ الَّذِينَ أرَاهُمُ لَمْ يُؤمِنُوا بِمُحَّمدِ بْنِ كَرَامِ غَيرُ كَرامِ

Fıkıh yalnızca Ebû Hanife'nin fıkhıdır, inanç ise Muhammed b. Kerrâm'ın inancıdır.

Muhammed b. Kerrâm'a inanmayanların değerli olmadıklarını görüyorum.

Sonuç

Bu çalışma, Ebû Hanife'nin bir fakih olmasının yanında Arap şiirinde zühd, ahlak ve adalet anlayışıyla öne çıkan çok yönlü bir şahsiyet olarak ele alındığını

[44]Şairin kasidesinin tamamı göz önünde bulundurulduğunda "dördüncü makam" ifadesi, yüksek ihtimalle şairin oluşturduğu manevî-ilmî silsilenin dördüncü tabakasına işaret ediyor. Şairin zihnindeki tasnif şöyle olabilir: Ehl-i Beyt imamları; Tâbiîn ve ilk zâhidler; Erken dönem velîler; Müctehid imamlar. Bk. Muhammed, el-Haddâd el-Alevî, *Dîvânu'l-İmâmi'l-Haddâd, 435-458.*

[45] Mevsulî, *Dîvânu'l-Ahras*, 49

[46] Bustî, *Dîvânu Ebî'l-Feth el-Büstî*, 295.

ortaya koymaktadır. Şairler onun ilmi mirasını, hakka bağlılığını ve manevi duruşunu çeşitli temalar üzerinden işlemiş ve onu kimi zaman engin bir ilim denizine benzetmiş, kimi zaman da zulme karşı hakkı haykıran bir ses olarak tasvir etmişlerdir. Bu yönüyle Ebû Hanife, medih şiirlerinde hem ilim otoritesi hem de topluma yön veren bir rehber olarak öne çıkmıştır.

Şiirlerde en çok vurgulanan unsurlar arasında hikmet ve takvası, fıkıhtaki otoritesi, adalet anlayışı ve özgür düşünceyi teşvik eden metodolojisi yer almaktadır. Onun ilmi şairler tarafından ışığa benzetilerek çağdaşları ve sonraki nesiller için yol gösterici bir rehberlik olarak sunulmuştur. Tasavvufi eğilimi olan şairlerin beyitlerinde Ebû Hanife'nin sahip olduğu ilminin kaynağı olarak keşf ve ilham yoluyla elde edilen ledünni ilim vurgusunun öne çıktığı müşahede edilmiştir. Bu noktada Nablusî gibi şairlerin benimsedikleri düşünceye muvafık olarak Ebû Hanife'yi referans noktası kılması da oldukça önemlidir. Fakih şairlerin beyitlerinde ise kıyası sistemleştiren yaklaşımı, zor meselelerdeki basireti ve vahiy merkezli ilim anlayışı övülmüştür. Özellikle taklidi yeren ve ictihada dayalı bağımsız düşünceyi öven ifadeler, onun ilmi metodolojisinin edebiyata da yansıdığını göstermektedir.

Şairlerin Ebû Hanife'ye dair bu tasvirleri, onun bir mezhep kurucusu kimliğine ek olarak manevi önder ve rehber olma yönüyle de yüceltildiğini göstermektedir. Böylece şiirler hem şahsını öven metinler hem de İslâm'ın temel değerlerinden adalet, ilim, hikmet ve zühdü vurgulayan edebî belgeler haline gelmiştir. Sonuç olarak, Ebû Hanîfe Arap şiirinde ilmiyle toplumu aydınlatan, ahlakıyla örnek olan ve farklı düşünce çevrelerinde geniş kabul görmüş bir referans şahsiyet olarak kalıcı bir yer edinmiştir. Onu gerek fakihlerin gerekse mutasavvıflar gibi şiir söyleyen alimlerin övgüyle anması, Ebû Hanife'nin ilmi mirasının tek bir çevreyle sınırlı kalmadığını, aksine İslâm dünyasında geniş bir kabul ve tesir alanı bulduğunu göstermektedir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Artificial Intelligence Statement / Yapay Zeka Beyanı: Artificial intelligence tools were utilized solely for the purpose of editing sentences, refining text, and ensuring clarity of expression./ Yapay zekaya yalnızca cümle ve yazı düzenlemesi ile ifade berraklığının sağlanması amacıyla başvurulmuştur.

Kaynakça

Bağcı, Abdullah Esat. Ebu'l-Bahr el-Hattî ve Şiirleri. ed. Muhammet Tasa. Konya: Palet Yayınları, 2024.
Bilgehan, İzettin. Yemen Arap Edebiyatı Emir San'âni Divanı. ed. Fatih Yavaş. Konya: Palet Yayınları, 2023.
Bustî, Ebû'l-Feth. Dîvânu Ebî'l-Feth el-Büstî. thk. Durîyyetu'l-Hatîb - Latîfî es-Sekkâl. Dımaşk: Matbû'âtu Macmai'l-Lugati'l-Arabiyyeti bi Dimaşk, 1. Baskı., 1989.
Cevherî, İsmâil b. Hammâd. es-Sihâh. thk. Ahmed 'Abdulgafûr 'Attâr. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî bi Misr, 1. Baskı., 1957.
Dehhân, Sâmî. el-Medîh. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 5. Baskı., 1119.
Eminoğlu, Ali. İbrahim el-Ekremî ve Makâmü İbrahîm fi'ş-Şi'ri'n-Nazîm Adlı Divanı. Konya: Yediveren Kitap, 1. Baskı, 2024.
Fîrûzâbâdî. el-Kâmûsu'l-Muhît. Beyrut: Daru'l-'İlm li'l-Cemî', 1. Baskı., 1941.
Habîb Abdullah b. Alevî b. Muhammedi'l-Haddâdi'l-Alevî. Dîvânu'l-İmâmi'l-Haddâd. Beyrut: Dâru'l-Hâvî li't-Tab' ve'n-Neşr, 2. Baskı., 1423.
Halîl b. Ahmed, el-Ferâhîdî, Kitâbu'l-'Ayn. thk. Dr. Mehdî el-Mahzûmî - Dr. İbrahim es-Sâmerrâ'î. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 1. Baskı., 2004.
Hanefî, Alaeddin Moğlatay b. Kılıç. İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl fi Esmâ'ir-Ricâl. thk. Muhammed Osman. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Baskı., 2011.
Heytemi, Şihabuddin Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacar. Hayratu'l-Hisan fi Menakibi'l-İmami'l-A'zam Ebi Hanîfe en-Nu'man. Daru'l-Huda ve Rashad, 2007.
İbn Raşîk, Ezdî el-Kayrevânî. el-'Umde fî Mahâsin'ş-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakdihi. thk. Muhammed Muhyi'd-Dîn 'Abdulhamîd. Kahire: Dâru'l-Celîl, 5. Baskı., 1964.
Kahraman, Abdullah. "Tâvûs b. Keysân." Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 40/185–186. TDV Yayınları, 2011.
Kaya, Eyyüp Said. "Mekhûl b. Ebû Müslim." Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 552–553. TDV Yayınları, 2003.
Kudâme b. Ca'fer, Ebû'l-Ferec. Nakdu'ş-Şi'r. İstanbul: Matba'atu'l-Cevâ'ib, 1. Baskı., 1885.
Kutlu, Sönmez. "Muhammed. B. Kerrâm." Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 546–547. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
Küçüksarı, Mücahit. İbn Hicce el-Hamevî ve Dîvânı. Konya: Palet Yayınları, 1. Baskı., 2018.
Küçüksarı, Mücahit. Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden et-Terzî ve Şiirleri. Konya: Yediveren Kitap, 2024.
Mevsulî, es-Seyyîd Abdu'l-Gaffâr b. Abdu'l-Vahid b. Vehb. Dîvânu'l-Ahras. thk. el-Hattât Velîd el-Azamî. Kuveyt: Mu'essestu Câ'izeti Abdi'l-Azîz Se'ûdi'l-Bâbitîne li-İbdâi'ş-Şi'r, 2. Baskı., 2008.
Mohammadı, Sabriye ve Bağcı, Abdullah Esat. "Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin el-Kasîdetü'l-Mîmiyyesi: Aidiyet Problemi, Muhteva ve Şekil Özellikleri." Kocatepe İslami İlimler Dergisi 7/1 (2024), 293–315.
Mohammed, Ali Qasim Mohammed. "Ebû Tâlib'in Şiirinin Mevsukiye Meselesi." Hafiza 6/1 (2024), 59–71.
Muhammed, Sirâcu'd-Dîn. el-Medîh fi'ş-Şi'ri'l-'Arabî. Beyrut: Dâru'r-Râtibi'l-Câmi'iyye, 1. Baskı., 1997.
Murat Şimşek - Eyüp Ertan, "İslam Hukuku Açısından Nebiz ve Helal Gıda Tartışmaları", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 46 (2025), 81-107, https://doi.org/10.59777/ihad.1761494.
Nâblusî, Abdu'l-Ganî. Divân'ul-Hakâ'ik ve Macmû'ur-Rekâ'ik. Kahire: et-Teb'atu'ş-Şerkiyye, 1888.
Olçun, Muhammed Mahmut. "Klasik Arap Şiirinde Methiyenin Gelişimi." Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 29 (2022), 32–62.
Pekparlatır, Selçuk. Osmanlı Dönemi Şairlerinden Yûsuf el-Esîr ve Şiiri. Konya: Palet Yayınları, 1. Baskı., 2019.
Samancı, Yusuf Sami. "Şair - Yönetici Bağlamında Arap Şiirinde Medih Teması Üzerine Bir

İnceleme." Disiplinlerarası. Sosyal Bilimler Dergisi 11 (2022), 37–64.
Saymeri, Kadı Ebu Abdillah Hüseyn b. Ali. "Ahbaru Ebî Hanîfe ve Ashabihi." Alemu'l-Kutub, 1985.
San'ânî, İmâm Muhammed b. İsmail el-Emîr el-Hüseynî el-Kahlânî es-Sen'ânî. Dâvânu'l-Emîr's-Sen'ânî. San'a: Mektebetu'l-İrşâd, 3. Baskı., 2009.
Şâfi'î, Ebû Abdillah Muhammed b. İdris. Dîvânu'l-İmâm'ş-Şâfi'î. thk. Ömer Faruk et-Tabbâ'. Beyrut: Şeriketu Dâri'l-Arkam, 1. Baskı., ts.
Uzunpostalcı, Mustafa. "Ebû Hanife." Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 10/138–143. Diyanet İşleri Başkanlığı, 1994.
Yavaş, Fatih. "Arap Şiirinde Hayvanlar İçin Yazılmış Mesiyeler." Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 65/1 (2024), 397-434.
Yavaş, Fatih. Şair Olarak Muhyiddin İbnü'l-Arabî. ed. İzzettin Bilgehan. Konya: Palet Yayınları, 1. Baskı., 2023.
Yücel, Ahmet. "İbn Sîrîn." Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 358–359. TDV Yayınları, 1999.